

Om individualitet

Publisert i Demo 2/3 2002

Regi Theodor Enerstvedt, Universitetet i Oslo

regi.enerstvedt@sosiologi.uio.no

Department of Sociology and Human Geography
University of Oslo

P.O.Box	1096	Blindern
N-0317	OSLO	Norway
Telephone: +	47	22855257
Fax: +	47	22855253
Internet:	http://www.iss.uio.no	

Om individualitet

Trykket i tidsskriftet *Demo* 2/3 2002. Adresse: Rød Front, Studentersamfundet, Chateau Neuf, Slemdalsveien 7, 0369 Oslo.

Av Regi Theodor Enerstvedt

Jeg vil tale i store bokstaver.

Nostalgi

Svar: Før var det mer fellesskap og mindre egoisme.

Spørsmål: Når var før? Hva er fellesskap? Hva er egoisme?

Hvis før er hele menneskehetens historie før nåtiden, så var det ikke mer fellesskap før, men andre typer fellesskap. Jo lenger tilbake i historien, desto mindre samarbeid og arbeidsdeling og derfor også mindre individualitet. Det er utvikling av spesialisering, av spesifikke ferdigheter hos det enkelte menneske som skaper gjensidig avhengighet, altså både fellesskap og individualitet. Det var før mindre av den spesifikke formen for individualitet som vi kaller egoisme, men ikke fordi det var mer fellesskap, men fordi fellesskapet var lite utviklet.

Vår planet er i dag preget ikke bare av kulturelt mangfold, men også av en enhetlig, sammenhengende utvikling. Det

finnes ingen områder som er helt isolert eller utenfor. Denne utvikling er kjennetegnet av stadig mer komplekse teknologiske og sosiale forhold. Økt kompleksitet (arbeidsdeling, samarbeid, fellesskap, individualitet) er på det nåværende trinn av vår planets utvikling menneskehetens uavvendelige skjebne.

Ideologi

Ideologi: Når jeg gjør noe for fellesskapet er jeg altruist (ofrer meg for andre), når jeg gjør noe for meg selv er jeg egoist. Ingen vil ofre seg selv.

Ingen samfunn har noensinne bygget på en slik ideologi, et slikt samfunn ville umiddelbart ha gått til grunne.

Dagens kapitalistiske samfunn er et høyt utviklet fellesskap (samarbeid på høyt nivå) med et utrolig mangfold av individualiteter (yrker, identiteter, stor variasjon i virksomheter). Til PC'en svarer en bestemt tenkning og bestemte følelser – kjennetegnet av felles horisonter, dybde, variasjon, skapende prosesser, *individuelle livsprosjekter*.

De stater som hittil har forsøkt å bryte med kapitalismen var stater med lav grad av kompleksitet – lavt utviklet teknologi, arbeidsdeling, samarbeid, sosial organisering og dermed også et lavt individualitetsnivå. Til treplogen hører en bestemt tenkning og bestemte følelser – kjennetegnet av få felles referanser og lite mangfold: En milliard kinesere i blå dresser med rød bibel.

Forsøket på å bryte med kapitalismen var et heroisk, et heltmodig og idealistisk prosjekt som en gang for alle har vist at det ikke er mulig "å skifte ut ånden" raskere enn

virkelige endringer i forholdet menneske – maskin – menneske. I tragedien dør helten.

Hva er det særegne ved individualiteten i kapitalismen?

En forståelse bygget på Marx ser *tvetydighet* som utviklingens viktigste trekk.

Et kapitalistisk samfunn i dag har ikke i seg bare den kapitalistiske produksjonsmåten framskritt i forhold til tidligere produksjonsmåter, men også andre produksjonsmåter og hele den kjempende menneskehets progressive arv. Forståelsen av denne *mangetydigheten*, og *det motsetningsfylte* ved kapitalismen som system bør ligge til grunn når vi vurderer forholdet mellom kapitalisme og individualitet.

Det er fantastisk, men sant: Det Marx og Engels sa for 150 år siden er mer sant i dag, enn den gang! Og det vil være enda mer sant i morgen! Hør bare (og tenk på det som i dag kalles "globalisering"):

"Bursjoasiet har i historien spilt en høyst revolusjonær rolle...Bursjoasiet kan ikke eksistere uten stadig å revolusjonere produksjonsmidlene, altså produksjonsforholdene og dermed samtlige samfunnsforhold...Bursjoasiet har ved sin utnyttelse av verdensmarkedet gjort produksjonen og forbruket i alle land kosmopolitisk. Det har til stor sorg for de reaksjonære revet bort den nasjonale grunnen under industrien...I stedet for de gamle behov som ble tilfredsstillet ved landets egne frambringelser, kommer nye som krever produkter fra fjerne land og klimastrøk for å bli tilfredsstillet. I stedet for de gamle lokale og nasjonale områder som var seg selv nok, som var avsluttet i seg selv, kommer en allsidig trafikk, en allsidig innbyrdes avhengighet nasjonene imellom. Og som for den materielle, gjelder dette også for den åndelige produksjon. De enkelte nasjoners åndelige frambringelser blir felleseie. Den nasjonale ensidighet og

begrensning blir etter hver umulig, og av de mange nasjonale og lokale litteraturer oppstår en verdenslitteratur.

Bursjoasiet river ved den hurtige forbedring av alle produksjonsmidler og ved den grenseløse lettelse i kommunikasjonene alle, selv de mest barbariske nasjoner inn i sivilisasjonen. (Marx, Engels i Marx 1971, s. 64-65).

Nettopp det Marx og Engels her sier er det som skjer dag. Og de sier det på en måte som er fjernt fra sutringen og moraliseringen til enkelte av dagens sosialister. Men i det kommunistiske manifest sier ikke Marx og Engels bare dette. De sier også følgende:

"Bursjoasiet har der hvor det er kommet til makten ødelagt alle feudale, patriarkalske, idylliske forhold. Det har ubarmhjertig revet over de mangeartede feudalbånd som knyttet menneskene til sine naturlige foresatte og ikke latt noe annet bånd tilbake mellom menneskene enn den nakne interesse, den følelsesløse 'kontante betaling'. Det har druknet det fromme svermeris, det spissborgerlige vemods, den ridderlige begestrings hellige gysninger i den egoistiske beregnings kolde vann. Det har oppløst den personlige verdighet i bytteverdi, og i stedet for de utallige velhjemlede og velervervede friheter satt den ene samvittighetsløse handlefrihet. Det har med ett ord i stedet for en utbytting innhyllet i religiøse og politiske illusjoner satt den åpne, skamløse, direkte, nakne utbytting...Alt som er standspreget og stillestående damper bort, alt som er hellig vanhelliges, og menneskene blir til slutt nødt til å se nøkternt på sin stilling i livet og de forbindelser som består dem imellom." (Marx, Engels i Marx 1971, s. 64-65).

Saken er den at utviklingen ennå ikke fullt ut har nådd det trinn som Marx og Engels beskrev for 150 år siden. Alle verdens land er i dag trukket inn i den kapitalistiske interessesfæren. Men en fortsatt *samfunnsmessiggjøring* og *individualisering* er truet på to fronter:

1. Imperialismen og den kapitalistiske utbytting i sin råeste form skaper også enorme forskjeller. De rike sentra er som en liten øy – Metropolis - i et hav av fattigdom, kapitalismen skaper en *masse*, hvor sult og sykdom forhindrer individuelle livsprosjekter. (Men en liten øy bør ikke gjøre havet til sin fiende, Metropolis kan lide Atlantis' skjebne.)

2. I de mer eller mindre føydale, despotiske, patriarkalske forhold, som kapitalismen nå trenger inn i, preges de fattiges motstand mot utbyttingen ofte av religiøse illusjoner – protestantiske, katolske, muslimske. Den muslimske fundamentalismen, denne middelalderske brune pest, er kanskje den viktigste ideologiske form i hvilken verdens fattigste kjemper sin kamp. Denne fundamentalismen er et skalkeskjul for despotiske og patriarkalske forhold, den er middelalderens motstand mot kvinnefrigjøring, fornuft, toleranse, frihet, individualitet, og den splitter verdens arbeidere ("Vesten" mot "Østen"). Dens antikapitalisme og antiamerikanisme ("Alle amerikanere er forbrytere") forleder noen sosialister. Men Hitler var også antikapitalist og antiamerikansk. (Og sosialister, i hvert fall kommunister, var ikke reaksjonære antikapitalister, de var heller ikke antityske, de var *antifascister*.) Den religiøse fundamentalismen forvandler menneskene til en åndssløv *masse*. Den er et blindspor for verdens fattige, en død kvist på erkjennelsens tre. Marx sa at religion er folkets opium. Men hvis vi vil forstå religionen, skal vi ikke glemme hva Marx sa i setningen før: Den er den undertrykte skapnings sukk, hjertet i en hjerteløs verden, sjelen i sjelløse forhold.

Det Marx og Engels skrev om for 150 år siden er det som mange i dag betegner som globaliseringprosessen (som de tror er noe nytt!).

De som viderefører arven fra Marx og Engels, kjemper ikke mot denne prosessen rett og slett. Den virkelige prosessen er tvetydig, derfor bør også forståelsen være det – den må reflektere virkeligheten, være virkelighetens forståelse. Reaksjonær, halvføydal, fundamentalistisk religiøs motstand mot innføring av kapitalistiske produksjonsmåter gjør bare prosessen mer blodig, med større lidelser for verdens fattige. Kinas overgang til kapitalismen under ledelse av et gjennomkorrumpert kommunistparti diskrediterer ideen om et framtidig kommunistisk samfunn og kompliserer også kampen. Sosialister og kommunister kan bare kjempe for å innskrenke kapitalistiske produksjonsformer der hvor de er innført. Hvor før-kapitalistiske forhold rår, kjemper de først og fremst mot disse.

Hva er det særegne ved individualiteten i de lengst utviklede kapitalistiske sentra?

Det særegne ved individualiteten er på den ene side (det allmene framskritt)

- at det store flertall – mer og mer også kvinnene - har fått høve til å ha et individuelt livsprosjekt (i alle tidligere samfunn forbeholdt noen få, stort sett menn) – muligheten til *selvrealisering*
- at mange menneskers produktive virksomhet blir styrt av middel-mål-tenkningens rasjonalitet, instrumentalitet, arbeidsdeling, som gir mulighet for en uendelighet av forskjellige individuelle livsprosjekter
- at rike arbeids (- og fritids) forhold skaper god helse, rik fornuft og rike følelser
- at den høyt utviklede produksjon skaper enorme muligheter for forskjellige livsprosjekter realisert i den frie tid
- at kulturelt mangfold, toleranse og frihet utvikles,

for ingen av punktene foran er i seg selv i strid med et kapitalistisk marked. (Det er uinteressant om det er en kvinne eller mann som utbyttes, følgelig er ikke likestilling i strid med kapitalismens vesen). Men ingenting av dette er gaver, det er kjempet gjennom, først av bursjoasiet, siden av arbeiderklassen.

Det særegne ved individualiteten er på den annen side

- at selvrealisering er blitt den høyeste verdi på bekostning av kjærlighet og omsorg ("what's in it for me?"). Individualismen blir selvsentrering og manglende bevissthet om større spørsmål og saker som overskrider selvet, det være seg religiøse, politiske eller historiske. Som en konsekvens blir livet innsnevret og forflatet (Taylor, Ch. 1998, s. 28).

- at flere og flere forhold blir underlagt middel-mål-tenkningens rasjonalitet på bekostning både av fornuft og følelser (die Entzauberung der Welt - "avmystifisering av verden", "spør ikke om jeg handlet godt og rett – men om jeg handlet rasjonelt!, "døden? – det skal vi ordne") – Gud har imidlertid gjenoppstått som rik stjerneentertainer i HolyMoneyWood.

- at arbeidslivets middel-mål-rasjonalitet basert på profitt som verdi skaper stor usikkerhet og angst hos mange ("vinn eller forsvinn")

- at de undertrykkende trekkene blir mer og mer omfattende: I USA, det mest utviklede kapitalistiske samfunn, sitter to millioner mennesker i fengsel, mer enn en halv million er svart ungdom (det er flere svarte ungdommer i fengsel enn ved universitetene). I dette realiserer disse svarte ungdommene sine individuelle livsprosjekter – i konsentrasjonsleirene, ja, nettopp *konsentrasjonsleirer* som i økende omfang også er *privateid*.

- at verdier og moral blir relativisert ("du blander deg ikke inn i hva jeg gjør, jeg blander meg ikke inn i hva du gjør", "alt er like fint, sant, godt", "alt er tillatt") – platthetens etikk ("Hva er forskjellen på å

stjele en milliard og en flaske øl – begge deler er jo tyveri?") og estetikk ("Hva er forskjellen på et rødt flagg og en rød klut – begge er jo røde?")

- at fragmentering kjennetegner personligheten, individualiteten (jeg=bileieren – hytteeieren – aksjeeieren – huseieren).

(Fragmentering oppstår når folk blir mindre knyttet til sine medborgere gjennom felles prosjekter og forpliktelser, og mer knyttet til de partikulære interessers prosjekter (Taylor, Ch. 1998, s. 120). Det blir religion i stedet for filosofi, profesjon i stedet for klasse, gate i stedet for bydel osv.)

- at politikk som det allmene er blitt en umulighet i den fragmenterte bevissthet ("bileierne krever..."). Dette fører til at større folkebevegelser i beste fall kan oppstå om enkeltsaker ("Nei til EU", ATTAC).

- at individualitet blir satt lik med en *form* for individualitet, nemlig det *private* (til og med hjernen er privat, jfr. en kjent seriøs boktittel: The Private Life of the Brain).

- at samfunnsmessiggjøring=offentliggjøring snus til privatisering av det offentlige (=intimitetens tyranni. Den perverterte individualitet - det private - blir det vesentlige i den offentlige diskusjon. Hvor Mette-Marit og Håkon Magnus var i går, er mer vesentlig enn president Bushs forberedelse av masse mordet. (Jon Michelet har forstått noe vesentlig når han påpeker at det ble sagt at kong Olav var omgitt av 4 millioner livvakter, mens kronprins Håkon Magnus er omgitt av 4 millioner angivere.) Privatiseringen av det offentlige rom og liv henger sammen med de multinasjonale konsernernes erobring av massemedia, privatiseringen er en følge av at massemedia blir kapitalistiske storkonserner som skal gi høyest mulig profitt for eierne.

- at den kapitalistiske masseproduksjon skaper en ny *masse*, en masse av like boskasser som dag og natt frivillig lar seg fylle av den amerikaniserte massemediaproduksjonens søppel, av støyende,

illeluktende tomhet. Det er ikke masseproduksjonens teknikk som skaper massen, det er dens kapitalistiske form. Kapitalens erobring av den ytre verden er også erobringen av den indre verden.

Hva blir det særegne ved individualiteten etter kapitalismen?

Hvis det er rett at det eneste mennesket ikke kan gjøre noe med - siden det ville være i strid med mennesket som artsvesen – er fortsatt utvikling av samarbeid og arbeidsdeling, fortsatt utvikling av høyere former for skapende virksomhet i fellesskap, vil forutsetningene bli stadig bedre for realiseringen av store individuelle livsprosjekter for verdens folk. Mye mer kan vi ikke si om det positive. En betingelse for å reise en kamp utover enkeltsaker, en kamp for en progressiv ikke-kapitalistisk verden, er opphevelsen av den fragmenterte bevissthet, en vanskelig sak. Men antakelig vil forholdene mer og mer kreve en "global bevissthet".

Innskrenket eller opphevet i denne prosessen blir

- *selvrealisering på bekostning av andre* - marked og bytte avskaffes ikke, men det *kapitalistiske* marked forsvinner

middel-mål-tenkningens primat – den instrumentelle rasjonalitets gyldighetsområde blir innskrenket, området for virksomheter med et mål i seg selv forstørres

- *privatiseringen av det offentlige* – erstattes med offentliggjøring og opphevelse av skjult privat undertrykkelse og vold

- *masseproduksjonen av åndelig søppel* – de multinasjonale konsernene fratras eiendomsretten til massemedia som blir gitt til demiurgene – det skapende folk

- *den relativistiske moral* – opphevelsen av denne betyr ikke at menneskets frihet innskrenkes, tvert i mot, den absolutte moral har

bare ett forbud: Den forbyr enhver bruk av mennesket som middel, enhver utbytting.

- *statens undertrykkende og sosiale institusjoner*- eksempler: gradvis opphevelse av fengsler, gradvis opphevelse av barnehager som ghettoer, reduksjon i profesjoner som politi, psykiatri, psykologi, sosionomi. Barn og voksne lever sammen i nye produktive, skapende fellesskap.

- *motsetningen mellom samfunnsmessig produksjon og privat tilegnelse* - "den som dyrker jorden, skal eie den".

Den *høyeste* – men *ikke eneste* -form for individualitet og frihet i dag er deltakelsen i kampen for alle menneskers selvrealisering og frihet.

Hva vil kjennetegne de nye menneskelige forhold, de nye fellesskapene og de nye individuelle livsprosjektene?

Det eneste vi med sikkerhet kan si, er at de antakelig vil ligne lite på det vi tror i dag. Men våre drømmer om det beste, våre høyeste idealer, og en edel strid i dag, kan bety at overgangsprosessen blir kort og med få lidelser.

I de nye forhold vil en ny slekt mennesker vokse fram. *Når en slekt av slike mennesker er vokst fram, så vil de gi pokker i hva man i dag tror de skal gjøre. De vil utforme sin egen praksis og i samsvar med den skape sin egen offentlige mening om hvert enkelt menneskes praksis, - punktum* (Engels, F. 1970, s. 86).

Referanser

Engels, F. (1970) *Familiens, privateiendommens og statens*

opprinnelse. Forlaget Ny Dag, Oslo

Marx, K., Engels, F. (1971) Det kommunistiske partis manifest. I Marx, K. *Verker i utvalg*, bind 4, Pax Forlag A/S, Oslo.

Taylor, Ch. (1998) *Autentisitetens etikk*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.